

АТАНАС БОГОРИДИ И СПИСАНИЕ „ЕРМИС О ЛОГИОС“

Афродита Алексиева

Сведенията за Атанас Богориди в научната литература са съвсем оскъдни. Няколкото излезли досега статии, посветени на Богоридиевци, ни дават бегли биографични данни за този наш възрожденец, посветил живота си на гръцката просвета и култура.¹ Остават все още непознати много страни от неговата дейност. Тук ще засегнем само една от тях — сътрудничеството му в гръцкия периодичен печат от началото на XIX в.² и по-специално в първото гръцко филологическо списание „Ермис о Логийос“ (издавано във Виена в периода 1811—1821 г.). Това сътрудничество не е случайно. То се дължи на обстоятелството, че Атанас Богориди е бил член на гръко-дакийското литературно дружество (основано в 1810 г. към гръцкото училище „Св. Сава“ в Букурещ), което субсидирало издаването на „Ермис о Логийос“.

Една част от статиите Атанас Богориди е печатал самостоятелно, а други в съавторство със Стефанос Канелос, негов приятел от студентските години.³

Материалите, поместени от Богориди в „Ермис о Логийос“ в 1811 и 1812 г., макар и непълни, дават представа за нивото на гръцките изследвания в началото на миналия век в областта на старата гръцка литература и поезика и свидетелствуват за дяла на българите в разработването на литературната гръцка проблематика.

В първата годишнина Атанас Богориди публикува студията си „Ποιητικὴς πάρεργα“, вероятно част от труда му „Πόνημα περὶ ποιητικῆς“, с който е бил приет за член на Букурещкото литературно дружество.⁴ Основен въпрос в нея е „Анализ на най-хубавите трагедии в древността“. Неговото изследване започва с драматичното творчество на Софокъл. Значително място е отделено на живота на гръцкия трагик, на характера на неговото творчество и на оценката на античните и по-нови автори за запазените му трагедии. Както се вижда, Богориди цени много мнението на автора на „Гръцка библиотека“ и специално споменава за неговото предпочитание към трагедията „Аякс“.⁵ Изглежда, че преценката на Богориди съвпада с тази на Адамантиос Кораис и затова разглежда тази Софоклева трагедия на първо място, като едно от най-хубавите драматични произведения на Софокъл.

Атанас Богориди анализира драмата „Аякс“ в следния план: след като застава на определено становище по въпроса за заглавието на тази трагедия, той излага накратко цялото ѝ съдържание с цел да запознае читателя с нейния сюжет. Отделено е внимание на всяко действие на

¹ Н. Начов. Княз Стефан Богориди. — Сб. БАН, кн. 24, 1931; Т. Киркова. Докторската дисертация на д-р Атанас Богориди. — Сб. в чест на акад. Никола В. Михов. С., 1959; С. Баева. Софроний Богориди — епископ Врачански и неговите наследници. — Изв. на Държавните архиви, т. 15, 1968.

² В посочените по-горе статии само се споменава за кореспонденцията на Атанас Богориди в гръцките периодични издания „Ермис о Логийос“ и „Мелиса“.

³ Т. Киркова. Цит. ст., с. 203.

⁴ *Ἑρμῖς ὁ Λόγιος*, 1811, с. 49—50.

⁵ Пак там, с. 207.

драмата, при това авторът се е позовал на най-подходящите цитати, за да подкрепи мислите си. Подробният анализ е придружен с бележки от Богориди, които насочват вниманието на читателя към най-характерните места на драмата. Накрая Богориди обобщава бележките си, като се спира главно на трите основни изисквания, на които трябва да отговаря трагедията.

Интересни са разсъжденията на Богориди върху заглавието на трагедията „*Aἷας μαινώμενος*“¹. Според него би било по-сполучливо да бъде озаглавена „*Aἷας μαιστυγοφόρος*“, тъй като думата „*μαιστυγοφόρος*“ сочи една комична постъпка на разгневения Аякс, докато „*μαινόμενος*“ показва едно „жалко страдание“ (*ἐλεεινὸν πάθος*), последица от което е бичуването на овена и смъртта на Аякс, която представя и най-важното действие на трагедията. Тук Богориди изразява едно становище на филолозите от по-ново време, които в преводите си озаглавяват тази трагедия на Софокъл „*Aἷας μαινώμενος*“.²

Позовавайки се на „Поетиката“ на Аристотел за начините на прилагане на т. нар. „мехини“ в хода на действието на античните драми, Атанас Богориди посочва, че Софокъл е приложил в пролога на „Аякс“ единия възможен начин, за да въведе в хода на драмата божеството с цел да разясни това, което би следвало да се случи на смъртния герой.

Прави впечатление и подходът, с който Богориди пристъпва към анализ на някои моменти в драмата, вземайки под внимание и мнението на други изследвачи на Софоклевите трагедии. Някои от тях намират въвеждането на богиня Атина във втора сцена на първо действие наред със смъртен герой за съвсем неуместно и като недостатък, допуснат от самия Софокъл. Тук Атанас Богориди се опитва да се противопостави на това схващане и обяснява, че недостатъкът произхожда от самата епоха, в която живее поетът, от представата на неговите съвременници за „добри“ и „лоши“ богове, които или „покровителствуват“, или „мразят и преследват“ смъртните. Авторът на статията напомня и за подобни недостатъци у други антични поети, които постъпват по същия начин като Софокъл. За изследвача на гръцката трагедия той е много подходящ в такива случаи — преди всичко трябва да се имат пред вид нравите и разбиранията на античните хора — съвременници на творците.³

По същия начин Богориди се опитва да обясни и оправдае дългия монолог на Аякс преди самоубийството, който изглежда неестествен в представите на хората от по-ново време. И тук Богориди пак се позовава на нравите и обичаите на древните елини, за които лишаването на близките от възможността да го погребат се е смятало за най-голямо зло. С подобен род разсъждения Богориди обяснява продължението на действието и след смъртта на Аякс.⁴

Атанас Богориди се спира на онези моменти от трагедията, които показват майсторството на древногръцкия трагик. Според него то се проявява най-чувствително в първото действие на драмата, където „гневът“ (*μῆνις*) се използва като средство за завръзка. В този случай опасността е много голяма да се постигне вместо трагичен комичен ефект. Точно тук се проявява според Богориди силата на Софокъл. Възрожденският изследвач преценява, че античният автор се е справил умело със задачата си, представяйки една съвсем кратка сцена, в която се проявява гневът на Аякс, скривайки от погледите на зрителите извършеното от него.⁵

В анализа си Атанас Богориди изнася и онези моменти, в които вижда елементи на подражание със седма песен на Омировата „Илиада“ — репликите на Текмеса към Аякс и на Аякс към сина му.⁶

Но Богориди не всякога се стреми да оправдае античния поет. Той не може да се съгласи с обстоятелството, че по-голямата част от четвъртото и цялото пето действие на драмата отразяват един и същ момент — гнева на Тевкър и Атридите. Това според Богориди е наистина недостатък, тъй като е нарушено изискването за непрекъснато развитие на сюжета

¹ *Ἐπιτῆς δ' Λόγιος*, 1811, с. 208—209.

² Пак там, с. 213—214.

³ Пак там, с. 239.

⁴ Пак там, с. 214—215.

⁵ Пак там, с. 227.

не само във всяка следваща сцена, но и във всяко действие.¹ Ако това е било спазено, според Богориди драмата „Аякс“ би била цялостно завършена, както и трагедията „Антигона“.

В обобщение на своя подробен анализ Атанас Богориди прави общи изводи за развитието на сюжета, за завръзката и развързката на действието, за спазване на важното изискване за единство на време, място и действие в трагедията „Аякс“ и за разликата между античната и новата драма.

Предмет на анализ в следващите броеве на първата годишнина на „Ермис о Логиос“ е и трагедията на Софокъл „Едип цар“, но тук са отпечатани само първите части на изследването, а в следващата годишнина не продължават. Дори само критичната оценка на „Аякс“, дадена от Богориди, ни позволява да добием представа за степента на познаване на древногръцката трагедия от него и за метода, на който се основава неговата преценка на творбите на античните автори, преди всичко да е съобразена с особеностите, изискванията и вкусовете на епохата, на която е изразител всеки поет, и с действителността и нравите, които отразява в своето творчество.

В една от студиите си Атанас Богориди отделя внимание и на друг представител на древногръцката литература — Омир. В няколко броя на втората годишнина на „Ермис о Логиос“ той е напечатал под заглавие „*Kρίσεις εἰς τὸν Ὅμηρον*“ изследването си за този древногръцки поет, позовавайки се на множина по-стари и по-млади изследвачи на Омировия въпрос и на Омировото творчество. Споменавайки мимоходом преданията за родината на Омир, Богориди търси действителни доказателства — преди всичко той се базира на особеностите на Омировия език и на обстоятелството, че творбите му били пренесени първо от Йония в Гърция по време на законодателя Ликург. Според Богориди Йония да бъде родината на Омировия епос е благоприятствувало обстоятелството, че йонийци са обущували с другите народи на Мала Азия и поради това първо у тях се забелязва известен напредък в областта на изкуствата. Тук ясно е прокарана мисълта за ролята на влиянията за създаване на културните ценности.

Богориди поставя въпроса за истинските и предполагаеми творби на Омир. Към първите той отнася „Илиада“ и „Одисея“, а към вторите — „Ватрахомахия“, химните (с изключение на химна към Аполон) и епиграмите му. Споменава и за една незапазена творба на Омир, написана в ямбичен размер и посветена на някакъв негов съвременник „*Maqyίης*“ (по името на главния герой). Що се отнася до „Ватрахомахия“, авторът на студията подчертава, че според някои изследвачи в нея изобщо не могат да бъдат открити следи от поета на „Илиада“ и „Одисея“, а според други тя е написана с много по-голямо майсторство, отколкото двете Омирови творби.²

Атанас Богориди е отделил място и на онези мнения на изследвачи, които поставят под съмнение съществуването на Омир и отхвърлят схващането, че „Илиада“ е дело само на един автор. Той смята тия мнения за несъстоятелни и им се противопоставя решително: „че целта на поемата от началото до края е една и съща, същият изказ и същата мисъл са явни за този, който разбира гръцки и познава принципите на епопеята“³.

Богориди се е спръл и на основните въпроси, по които изследвачите критикуват Омир. От една страна, че приписва на боговете всички мъки и страдания на хората, а, от друга, че представя героите си много жестоки и груби.⁴ По отношение на първото обвинение Богориди се явява в защита на древногръцкия поет, намирайки, че много правилно е изобразил всеки от боговете съобразно с качествата, за които се почита от гърците. А в защита на Омир по отношение на второто обвинение Богориди намира за уместно да се позове на Волтер: „Да упреква някой Омир заради героите му това означава да упреква един художник, който е изобразил някакъв непроменено, със същия образ и в същите дрехи. Наистина поетът трябва да разкрасява природата, но не и да я преобразява, иначе светът би извикал: „виж героите на Омир“, както е извикал: „виж Омир на Цезарети!“.

¹ „*Ερμῆς ὁ Λόγιος*“ 1811, с. 241.

² Пак там, 1812, с. 7.

³ Пак там, с. 7—8.

⁴ Пак там, с. 8—9.

обяснява неразбирането на нравите от времето на Омир от съвременните изследвачи с различния им начин на живот. Това е според него основното, което им пречи да доловят и разберат героите на Омир.

След подробния анализ на всяка песен, с който проследява и развитието на действието в „Илиада“, Богориди дава характеристика на отделните герои съобразно тяхната значимост. От по-възрастния Омиров персонаж (Приам, Нестор) преминава към по-младите герои (първо по-второстепенните и после по-главните — Одисей, Диомед, Менелай, Хектор, Агамемнон и Ахил). Тук се проявява умението на Богориди да покаже Омировите герои в най-характерните им качества и прояви, без излишни подробности, използвайки и голям брой цитати от самия епос. За жалост и тази негова студия не е отпечатана докрай, така че не бихме могли да кажем в какъв план по-нататък разглежда Омировата „Илиада“. За нас биха били по-важни общите изводи на Богориди, които неминуемо биха следвали в края на анализа. Вероятно е пропуск на самите издатели, тъй като и двете му студии в областта на старогръцката литература не са отпечатани докрай.

В „Ермис о Логиос“ Атанас Богориди е дал отзиви и по други въпроси, които вълнуват неговите съвременници. На 10 октомври 1811 г. той пише до редактора на списанието Антимос Газис отзив-отговор на едно негово писмо до директора на Букурещкия гръцки лицей Константинос Вардалахос, отнасящ се до синтактичната употреба на дателния и винителния падеж в гръцки език. Понеже в писмото на Газис било засегнато неточно и становището на Богориди по този въпрос, това му дало повод да изясни нещата: „... Според мен в употребата на двата падежа при глаголи, които някога са изисквали дателен падеж, би трябвало да не се прави разлика. Дателният да бъде поставен там, където хармонията и благозвучието на речта изисква, а винителният, където дателният издава неблагозвучие.“ Богориди разглежда въпроса и откъм историческата му страна, затова се позовава на творчеството на древногръцки поети и писатели (Омир, Теокрит, Софокъл, Аристофан, Плутарх, Ксенофонт, Тукидит) и с многобройни примери показва употребата на двата падежа в античността. Успоредно с това я проследява и у някои съвременни автори — Кораис и Газис. И тук за Богориди е преди всичко важно благозвучието на езика. То трябва да бъде основният критерий за употребата на двата падежа в гръцки език.

Както вече споменахме по-горе, освен самостоятелни дописки до редакцията на „Ермис о Логиос“ намираме и съвместни, написани от Атанас Богориди и негови съвременници гръци. От писмо на Богориди, Кирилос Ливериос и Стефанос Канелос, публикувано на 15 април 1816 г., научаваме за тяхното обявление (от януари с. г.) в друго гръцко списание „Елиникос тилеграфос“ за подготвяния от тях превод на съчинението на французина Franoeur „Cours complet de Mathématique pure“ (издадено в Париж в 1808 г.). Научавайки, че хиоският учител по математика Йоанис Салепис е подготвил вече превод на същото съчинение, те намират за необходимо да съобщят чрез страниците на „Ермис о Логиос“, че прекъсват работата си върху превода с обещание за в бъдеще да се занимават с друго „полезно дело“, с което биха могли да дадат своя принос за развитието на гръцката просвета. Тази дописка ни посочва и една друга страна в заниманията на Богориди и говори за по-широкия кръг на неговите интереси.

Може би във връзка с обещанието в споменатата вече кореспонденция от 1816 г. е и писмото на същите автори (Богориди и Канелос) до издателите на „Ермис о Логиос“ Фармакидис и Кокинакис (от 1. II. 1819 г.), поместено в брой трети на това списание. В него авторите разглеждат състоянието на „физическите науки“, на новите открития в тази област, голяма част от които останали непознати за гръците, между които посочва и „Опитната физика“ на Константинос Вардалахос, издадена в 1812 г. Като признават направеното от „Ермис о Логиос“ в това отношение, те прещенат, че то е крайно недостатъчно. Поради това двамата автори излизат с решение да направят достойние на гръцките читатели на „Ермис о Логиос“ в една поредица от статии най-забележителните постижения и новости в областта на химията и физиката, съобразявайки се с възможностите и характера на списанието. При това те осведомяват накратко и за реда, по който ще бъдат публикувани техните статии. Според Канелос и Богориди това ще даде възможност да вземат отношение по поставените теми и други, които се занимават с тях.

и ще допринесе за постигането на единно и правилно мнение по някои въпроси.¹ Тази идея, вероятно съществена по-късно от двамата автори, показва стремежа на Богориди наред с гръцките книжовници да допринесе за просветата на гръцкия народ.

Много по-различна е статията на Канелос и Богориди, публикувана пак в брой трети на „Ермис о Логиос“ от 1819 г. Тя има характер на библиографско-критичен отзив за съдържанието на „Ермис о Логиос“ през 1818 г. За подобен анализ ни споменава Георгиос Лайос, направен от Копитар върху съдържанието на същото списание от януари до април 1811 г. в „*Analen der Literatur und Kunst*“, давайки обща характеристика за „Ермис о Логиос“ като „едно от най-интересните и най-значителните издания на новогръцката филология“.²

Двамата автори Богориди и Канелос изрично отбелязват, че целта на това списание „да разглежда настоящото състояние на гръцкото образование, да го сравнява с миналото и бъдещото му състояние и да изучава древните и съвременни културни народи“ се долавя от разнообразните по съдържание статии, поместени в него. Авторите се спират на статиите по теми. Най-напред отделят внимание на материалите за състоянието на гръцките училища в различни градове, за средствата, отпуснати от богати гърци за тяхното поддържане. По тяхна преценка много полезни били статиите, в които се проследява състоянието на образователното дело в Англия и се прави преглед на най-значителните съчинения по математика, физика и философия, издавани във Франция, но според тях те са крайно недостатъчни и затова препоръчват отпечатването на подобни материали, произхождащи от други, напреднали в културно отношение страни и особено от Германия.³

Авторите на статията „Размисли върху Логиос Ермис“ разглеждат и материалите с преводен характер, засягащи въпроси от геологията, физиката и свързаните с тях новости. Канелос и Богориди отделят специално място на критичните статии върху различни научни съчинения, които по тяхно мнение сочат за значително подобрене на съдържанието на „Ермис о Логиос“. Те признават, че сред този род статии има много, авторите на които (не разбирайки истинския смисъл и значение на критиката) боготворят и възхваляват научните съчинения, за които пишат отзивы, страхувайки се да не ги обвинят в явно ругателство, ако засегнат някои от многобройните им недостатъци.⁴

Сравнявайки състоянието на „Ермис о Логиос“ с това през първите години на неговото издаване, авторите оценяват, че в последните години то е разширило значително тематиката си, обогатило съдържанието си и променило характера си „към по-действителен и по-народностен“.⁵

В същата статия е засегнат и въпросът за онези гръцки книжовници, на които „Ермис о Логиос“ дължи съществуването си. Основна тяхна заслуга е, че са успели да осъзнаят нуждата и ползата от средство, чрез което всички гърци биха могли да общуват лесно, че не са се спрели пред никакви трудности, за да осъществят издаването на това списание и че за кратко време са могли да го насочат по най-правилния път за постигане на поставените пред него цели и задачи.⁶ Статията на Канелос и Богориди има характер на защита на първото гръцко филологическо списание срещу всички, които с нападките си са се опитвали да омаловажат неговото значение и роля в Гръцкото възрождане. Тя е насочена срещу онези, които са били на мнение, че списанието „Ермис о Логиос“ е „изпълнено със статии, написани с невежество“. Опитвайки се да покажат несъстоятелността на това схващане, авторите посочват, че по-голямата част от статиите имат преводен характер и са дело не на гърци, а на чужди учени. В такъв случай би означавало, че обвиненията на тези „критици“ се отправят повече към материалите от чужд произход.

¹ *Ερμης ο Λόγιος*, 1812, с. 73—74.

² Γ. Αϊζος. *Ο ελληνικός τύπος της Βιέννης από το 1784 μέχρι το 1821*. *Αθήνα*, 1961, с. 96.

³ *Ερμης ο Λόγιος*, 1819, с. 79.

⁴ Пак там, с. 76.

⁵ Пак там, с. 82.

⁶ Пак там, с. 83.

В „Размисли върху „Ермис о Логиос“ Богориди и Канелос се обявяват и против овеи, които приписват на списанието „фракционерски характер“. Като се опират на съдържанието на материалите от първото шестмесечие на 1818 г., те изтъкват, че в нито един от тях не се долавя нито следа от фракционерски дух. Противопоставяйки се на всякакъв род нападки срещу „Ермис о Логиос“, двамата автори се опитват да докажат значението му на първо гръцко списание (при това за известно време единствено), което давало изобилна информация не само за просветния и културния живот на гърците, но и сведения за културните придобивки на европейските народи.

* * *

Материалите, публикувани от Атанас Богориди в „Ермис о Логиос“, дават представа за характера на сътрудничеството му в първото гръцко списание. Те свидетелствуват за кръга на неговите интереси: към езикови и литературни проблеми, към въпросите на физическите и математическите науки. Със статиите си в „Ермис о Логиос“ Богориди е първият българин, който пише материали с библиографско-критичен характер, много години преди началото на българската критика и библиография. Наред с един гръцки интелегент той се явява ревностен защитник на първото гръцко филологическо списание, устоява правото му на съществуване като „орган на Гръцкото възраждане“ (за каквото се е смятало от повечето гърци) и доказва безспорното му значение за обединяване усилията на гръцките интелектуалци от началото на XIX в. в борбата за осъществяване на културното възраждане на гръцкия народ. Кореспонденцията на Богориди в гръцкото списание определя и неговия принос в „архива на гръцката култура и нижина преди въстанието от 1821 г.“ (както проф. Ив. Шишманов нарече „Ермис о Логиос“).